

De forensisch gedragskundige en zijn kwaliteiten

Frans Koenraadt

De forensisch gedragskundige heeft in het Nederlandse strafproces een plaats verworven als erkend deskundige aan wie steeds meer en steeds zwaardere eisen worden gesteld. Die eisen zijn onder meer geformuleerd als vooropleidingseisen, als normen uit de beroepsethiek, als juridische criteria. Enkele recent verschenen bronnen gaan in op wat verlangd mag worden van de gedragskundige pro Justitia. In het handboek *Gedragkundige rapportage in strafzaken* wijdt Van Marle een hoofdstuk aan de eisen voor de forensische gedragskundigenrapportage.¹ Hij gaat vooral in op eisen die hij aan het rapport stelt (zoals objectivering, operationalisatie, contra-expertise), maar die eigenlijk veel meer van doen hebben met het onderzoek, de onderzoeker en de onderzochte dan met de resultante ervan: het rapport. De voorwaarden die hij stelt aan de deskundige zelf zijn vooral van juridische aard. Zo wijst hij op de eis van onafhankelijkheid en onpartijdigheid en op de deskundigheid.² Duits & Van Kordelaar gaan verder en bespreken de deskundige tegen de achtergrond van de nieuwe wetgeving over de deskundige in het strafproces en het in te stellen deskundigenregister.³

In deze bijdrage wordt een andere invalshoek gekozen om te bezien welke kennis, kunst en kunde geëigend is voor een forensisch gedragskundige om als bekwaam deskundige op te treden. Daartoe worden enkele professionele hoedanigheden van de forensisch gedragskundige en enkele persoonlijke kwaliteiten besproken waarover de deskundige zou moeten beschikken.

Andere professionele terreinen als voorbeeld en als bron van inspiratie

Verskillende andere beroepsgroepen kunnen model staan voor de forensisch gedragskundige. Hoezeer het noodzakelijk is over de grenzen van het eigen vakgebied heen te kijken, geeft de Amsterdamse socioloog Steinmetz treffend weer: 'Wie alleen zijn eigen vak kent, kent ook dit niet'.⁴ De forensisch gedragskundige zal idealiter dan ook in meer of mindere mate elementen uit

1 Van Marle, in: Van Marle et al., 2008, hoofdstuk 5.

2 Idem, 2008, p. 157-160; zie Corstens, 2008.

3 Duits & Van Kordelaar, 2007. Op 20 januari 2009 werd de Wet deskundige in strafzaken door de Eerste Kamer aangenomen. De Wet heeft een brede scope en heeft betrekking op zowel forensisch gedragskundigen als criminalistiek deskundigen.

4 Steinmetz, 1935, p. 467.

andere beroepsvelden in de eigen werkwijze trachten te incorporeren, maar wel als schoenmaker bij eigen leest moeten blijven. De forensisch gedragskundige zal zich dan opstellen *zoals* een andere professional. Een enkele keer is de professional van 'beiderlei kunnen', bijvoorbeeld de psychiater die tevens filosoof is,⁵ of de psychiater die tevens jurist is.⁶ Wanneer de gedragskundige wordt uitgenodigd een onderzoek pro Justitia uit te voeren en door de officier van justitie of rechter-commissaris een opdracht daartoe ontvangt, is het professionele perspectief van waaruit de deskundige wordt geacht te onderzoeken en te rapporteren vooraf duidelijk, namelijk dat van de psychiater of de psycholoog.

Zoals een antropoloog

In het forensisch gedragskundig onderzoek kan de antropologie door middel van twee specialismen aan bod komen: als wijsgerige en als culturele antropologie.⁷

Mede omdat veel van de antropologische richting in de jaren vijftig van de afgelopen eeuw in de toenmalige psychiatrie impliciet werd opgenomen, verdween deze als zelfstandige richting van de psychiatrie.⁸ De nadruk op individualiteit c.q. uniciteit, de aandacht voor betekenisverlening en de rol van de historiciteit zijn enkele redenen waarom deze stroming in de forensische psychiatrie nog steeds en expliciet van belang is. Het strafrecht en de forensisch gedragskundige onderzoekssituatie zijn sterk geënt op de subjectiviteit en de daarmee gepaard gaande individualisering. De forensische psychiatrie is als gevolg van niet zozeer het bestaan van een stoornis, maar vooral de rol, de invloed ervan op het ten laste gelegde feit en als gevolg van de vraag naar de specifieke rol van de toerekeningsvatbaarheid te beschouwen als een antropologische discipline bij uitstek.⁹ Voor de noodzakelijke casusspecifieke invalshoek van onderzoek en rapportage is in methodologisch opzicht bij de selectie, verwerking en interpretatie van gegevens deze idiografische benadering onontbeerlijk.¹⁰

Mede als gevolg van een groot aandeel gedetineerden vanuit etnische minderheden in de forensische geestelijke gezondheidszorg is een cultureel antropologische bagage voor de gedragskundige onmisbaar. Hoewel de bijdrage van de culturele antropologie aan de forensische gedragskunde niet moet worden onderschat, is hier een duidelijke afbakening op zijn plaats: de cultureel antropologisch deskundige moet worden onderscheiden van de psychologisch of psychiatrisch deskundige.¹¹ In menige strafzaak wordt op verzoek van de psychiater

5 Zoals Antoine Mooij, Gerrit Glas of Damian Denys.

6 Zoals Pieter Baan, Rembrandt Zuijderhout of Ardaan de Boer.

7 Ik laat om praktische redenen de medische antropologie hier even buiten beschouwing, temeer daar deze sterk leunt op de culturele antropologie, Richters, 1991.

8 Mooij, 1984, p. 206.

9 Mooij, 1989, p. 22-24.

10 Heilbrun, 2001, p. 190-196.

11 Strafprocessueel dienen te worden onderscheiden de rol van tolk, de rol van gerechtelijk cultureel deskundige en de rol van als gerechtelijk deskundige benoemd forensisch psychiater of forensisch psycholoog.

of psycholoog een cultureel deskundige ingeschakeld.¹² Het is strafrechtelijk immers van belang of het mogelijk vreemde gedrag van de verdachte moet worden beschouwd als vreemd in culturele zin, dan wel als vreemd in psychopathologische zin. Daarmee is het tevens bepalend voor de in te schakelen deskundige en de gevolgen van diens advies. Zo biedt het Nederlands Wetboek van Strafrecht in de artikelen 37 en 38 wel ruimte voor een psychische stoornis verweer, maar niet voor een cultureel verweer.¹³ Soms lijken de psychische stoornis en de culturele bepaaldheid van problematiek elkaar sterk te beïnvloeden en is de gedragskundige markering nodig ten opzichte van culturele. De gedragskundige en de cultureel deskundigen blijven als schoenmakers wel bij hun eigen leest, maar kennis en gebruikmaking van elkaars terrein bevorderen wederzijds respectering van de professionele grenzen.

Zoals een historicus

Mooij heeft zich ingespannen om de betekenis van de levensgeschiedenis voor het psychodiagnostisch proces te ontrafelen.¹⁴ Hij onderscheidt daarbij de uitwendige van de inwendige levensgeschiedenis, respectievelijk verwijzend naar de feitelijke gebeurtenissen en de persoonlijke verwerking en beleving daarvan. De uitwendige levensgeschiedenis komt men op het spoor door middel van de heteroanamnese en de inwendige levensgeschiedenis bereikt men via de autoanamnese. De levensgeschiedenis is geen inerte massa, maar kent zowel uitwendig als inwendig een ordening, een bepaalde structuur.

Een goed gedragskundig rapport moet mede voldoen aan eisen die aan een biografie worden gesteld. Een ware biografie vergt veel en langdurig onderzoek, dat kan variëren van enkele maanden tot diverse jaren. Daarbij moet worden bedacht dat de biografie om heel uiteenlopende redenen wordt geschreven en geen methode heeft, maar een methode is.¹⁵ Voor de psychodiagnostiek is informatie uit de biografie noodzakelijk, zij het dat het doel van de diagnostiek maatgevend is voor de uitgebreidheid ervan. Zo zal bij de beoordeling in het kader van de Wet Bopz of bij crisisinterventie weinig biografische informatie worden verzameld, terwijl voor de indicatiestelling voor psychotherapie juist meer informatie over de levensloop van onderzochte wenselijk is. In het bestek van de forensisch gedragskundige rapportage pro Justitia is een zo compleet mogelijk beeld over de onderzochte nodig, waarbij tevens een eis van onderbouwing en bronvermelding geldt.

Juist voor het milieuonderzoek en het forensisch psychologisch en psychiatrisch onderzoek dat daarop voortbouwt, zijn op schrift gestelde familiegeschiedenissen nuttige bronnen omdat ze een leefwereld in beeld brengen waar de onderzochte in figureert.

12 Mooij, 2004, p. 155.

13 De culturele component kan wel van belang zijn voor de bepaling van de strafmaat, maar het is ook denkbaar dat deze een rol speelt bij andere strafuitsluitingsgronden, zoals de psychische overmacht.

14 Mooij, 2006, p. 211-238.

15 Van Berkel, 1996, p. 9.

Een bijzonder genre van de biografie is de autobiografie en vooral het ego document, ook wel opgevat als de gevaarlijkste van alle bronnen.¹⁶

In een recent gedragskundig onderzoek pro Justitia bevatte het procesverbaal van de verdachte een dagboek dat door de politie in het huis van onderzochte was aangetroffen. De verklaringen die zij over het dagboek aflegde, wisselden nogal: aanvankelijk beriep zij zich erop dat haar relaas, weliswaar door haar opgesteld, louter fantasie en fictie was, maar toen zij er later mee werd geconfronteerd dat haar verhaal wel erg veel gelijkenis vertoonde met feitelijk geverifieerde gebeurtenissen in haar leven gaf ze toe dat het autobiografisch was en verslag deed van haar persoonlijke ervaringen, belevingen, overwegingen en aspiraties. Als zodanig bood het een indringende en onthullende inkijk in haar gedachten- en belevingswereld en daarmee tevens een goed aanknopingspunt voor nadere gesprekken over haar doen en laten, inclusief het haar ten laste gelegde.

In forensisch gedragskundig onderzoek, maar ook in de behandeling fungeert het delictscenario als een bruikbaar hulpmiddel, als een nuttig en ordenend zoekschema om minutieus informatie te verzamelen over de periode in de aanloop naar het ten laste gelegde, de uitvoering van het ten laste gelegde zelf en de afloop c.q. nasleep van het ten laste gelegde.¹⁷ Daarbij worden handelen, denken en beleven onderscheiden, waarbij de verdachte steeds gevraagd wordt naar ‘wat deed u?’, ‘wat dacht u?’ en ‘wat voelde u?’.

In het onderzoek ten behoeve van de rapportage pro Justitia geeft het delictscenario zicht op de toedracht van het tenlastegelegde. Is het eenmaal bewezen en is de verdachte ervoor veroordeeld dan kan in het bestek van de behandeling de informatie van en over het verleden gebruikt worden om de ontwikkeling van eventueel nieuw delinquent gedrag om te buigen, te kanaliseren en aldus zo mogelijk te voorkomen.

De historiserende aanpak in de forensische gedragskunde is des te meer van belang omdat daar bij uitstek een retrospectieve benadering, gericht op het moment of de episode van het ten laste gelegde, vereist is.¹⁸

Zoals een letterkundige

Een belangrijke bron van inspiratie voor de diagnosticus en voor de behandelaar vormt de belletrie. Toen ik in het begin van de jaren negentig in de klinische praktijk van de forensische gedragskunde onderzoek verrichtte in enkele zaken van vaderdoding en moederdoding en informatie verzamelde in de vakliteratuur leverde dat aanvankelijk relatief weinig resultaat op. Dat stond echter in contrast met de belletrie waar ouderdoding frequent voorkomt, zoals bij Sophocles, Shakespeare, Dostojewski, Proust, Guy de Maupassant, et cetera.¹⁹ Het verfijnde oog voor de beschrijving van verwickelingen, opbouw van een plot, et cetera is bij uitstek de literator toevertrouwd.

16 Baggerman & Dekker, 2004, p. 3.

17 Van Beek, 1999.

18 Koenraadt, 2008.

19 Het leidde ertoe zelf empirisch onderzoek naar dit delict te doen, Koenraadt, 1996.

Voor zijn studie naar gluren gebruikte de socioloog Kuiper een vijftal literaire werken waarin het thema gluren op indringende wijze wordt beschreven.²⁰ Waar de enquête en het interview als methoden van onderzoek daarnaar als ontoereikend afvielen, heeft deze onderzoeker gebruikt gemaakt van de intensieve inleving en de verwoording ervan door de romanschrijver.

Ook Mooij gebruikt de roman *De vervoering van Lol V. Stein* van Marguerite Duras als een middel om de psychodynamiek van het waarnemen te illustreren.²¹

Voor de psychodiagnostiek levert de letterkunde niet alleen een rijke inkt in intrapsychische en interpersoonlijke processen, maar zij biedt ook inzicht en zoekschema's voor op te sporen psychopathologische aandoeningen. Daarnaast strekt de schrijfstijl van de letterkundige tot voorbeeld. De biografie van een persoon komt pas echt tot uitdrukking als de auteur ervan in staat is zich in woord en geschrift helder en overtuigend uit te drukken.²² Voor de functie van gedragskundig rapporteur pro Justitia gaat het erom andermans leven en vooral een bijzondere episode daaruit geobjectiveerd aan het papier toe te vertrouwen.

Niet dat het diagnostisch en levensverhaal op papier komt, maar hoe dat kan gebeuren, krijgt in letterkundige kring bijzondere aandacht. Juist in het bureaucratisch en ambtelijk taalgebruik in de strafrechtspleging misstaat aandacht voor taalexpressie niet, waarbij aandacht voor spaarzaamheid in het gebruik van tekst een punt van (wetenschappelijke) aandacht is.

Zoals een jurist

De forensische psychiatrie en psychologie bestaan bij de gratie van het recht; het recht verschaft bestaansrecht aan de forensische gedragskunde. Enerzijds geeft het recht de contouren aan waarbinnen de forensisch gedragskundige opereert, anderzijds geeft het recht ook de grenzen aan waardoor de gedragskundige gebonden is, zoals door de rechtspositie van de onderzochte en die van de onderzoeker. Bovendien wordt een juridische vraagstelling voorgelegd die om een gedragskundig antwoord vraagt. Het diagnostisch proces heeft een nauw omschreven doel: het moet uitmonden in een pro Justitia rapport dat dient om de rechtbank of het gerechtshof onafhankelijk en onpartijdig voor te lichten over de persoon van de verdachte. Het rechterlijk college zal deze verdachte vervolgens beoordelen en al dan niet veroordelen. De aard van de relatie tussen

20 Deze vijf werken zijn: *De ziener* van Simon Vestdijk, *De pianiste* van Elfriede Jelinek, *De voyeur* van A. Moravia, *Menuet* en *Eros en de eenzame man* beide van Louis Paul Boon.

21 Terwijl Mooij, 2002, p. 75-88 deze roman vanuit antropologisch perspectief bespreekt, doet Leibovici dat in deze bundel (p. 403-411) vanuit literair-psychoanalytisch perspectief. In zijn bijdrage in deze bundel (p. 77-88) gebruikt Widdershoven een gedicht van Achterberg, een auteur die in zijn werk ook autobiografische thema's verwerkt uit zijn ervaringen als forensisch psychiatrische patiënt c.q. ter beschikking gestelde. Oudejans gaat in deze bundel (p. 293-296) verder en betreft terrecht het medium film in deze voorbeelden c.q. bronnen van inspiratie.

22 Biografen lenen zich gemakkelijker voor een indringend interview met een journalist dan autobiografen, kennelijk omdat het over andermans in plaats van eigen levensloop gaat, aldus Van Soest, 2007, p. 14.

onderzoeker en onderzochte wordt niet gekenmerkt door een hulpverlenersrol.²³ Het gedragskundig onderzoek vindt plaats in opdracht van een rechtbank of gerechtshof. Dat vereist in het Nederlandse strafproces dat gedragskundigen geen standpunt innemen voor of tegen de onderzochte. Zij moeten zich niet bemoeien met de schuldvraag en evenmin met het leveren bewijsmateriaal.²⁴ Zij behoren zich te richten op de onderzoeksvragen van de rechter.

Het op tegenspraak ingestelde strafproces fungeert als een plaats van confrontatie voor de verschillende procespartijen, van belang voor a) het kritisch confronteren van interpretaties door juristen en gedragskundigen van cruciale termen en begrippen, b) het bevorderen van een goede communicatie tussen alle betrokkenen, c) het profileren van de verantwoordelijkheden van de betrokkenen, en d) het bevorderen van de kwaliteit van de rapportage.²⁵ Behalve de schriftelijke rapportage biedt de mondelinge toelichting ter zitting door de deskundige de mogelijkheid tot een dialoog tussen de gedragskundige en de procespartijen. Daar kan de deskundige er zelf op toezien dat er geen andere betekenis aan zijn rapport wordt gegeven dan die hij eraan heeft bedoeld te geven.²⁶

Niet alleen voor de juridische infrastructuur waarbinnen de forensisch gedragskundige als rapporteur en ter zitting optreedt, moet hij enigszins vertrouwd zijn met de juridische semantiek en moet hij geïnformeerd zijn over het straf(proces)recht, ook voor de juridische kaders waarbinnen hij zijn advies uitbrengt, is die onderlegdheid nodig. De gedragskundige hoeft geen jurist te zijn, wel wordt van hem een zekere mate van juridisch bewustzijn gevergd. Voor de diagnostiek, conclusie inzake de toerekeningsvatbaarheid en de advisering is het uit oogpunt van rechtsgelijkheid aangewezen dat door de gedragskundige in soortgelijke gevallen op soortgelijke wijze wordt gewogen. Ervaring en permanente educatie kunnen aldus informatie en inzicht bieden in het wikken en wegen van zowel gedragskundige diagnostiek als *jurisprudentie*.

Zoals een ethicus

Bij uitstek in de forensische psychiatrie en psychologie, waar kwesties zoals (langdurige) vrijheidsbeneming, autonomie, dwang en drang aan de orde zijn, komen ethische dilemma's vaak voor. In het tuchtrecht kristalliseren niet alleen ethische kwesties uit, maar ook zaken die de kwaliteit van het professioneel functioneren aangaan, zoals de professionele standaard. In de Wet BIG is de tuchtrechtspraak geregeld voor beroepsgroepen, zoals psychiater, gezondheidszorgpsycholoog, klinisch psycholoog en psychotherapeut, die onder deze wet vallen. In twee instanties is het mogelijk een klacht ter beoordeling voor te leggen: aan de vijf regionale tuchtcolleges en in hoger beroep aan het Centraal tuchtcollege.

23 Zie voor een uitvoeriger beschrijving van het onderscheid tussen forensic mental health assessment en therapeutic assessment Heilbrun, 2001, p. 9-14.

24 Zie de bijdrage van Van Mulbregt in dit liber, p. 273-292.

25 Kelk, 1990, p. 36-39.

26 Aldus Van den Puttelaar, 1993, p. 133.

In het verenigingstuchtrecht zoals dat bij het NIP georganiseerd is, geeft de beroepscode voor het ethisch verantwoord professioneel handelen door psychologen in Nederland aan dat de leidende beginselen daarvan zijn: integriteit, respect, deskundigheid en verantwoordelijkheid. Ook deze beroepscode omvat een samenstel van gedragsregels die samen met de jurisprudentie door de tuchtcolleges (college van toezicht en het college van beroep) de ontwikkelingen in de heersende opvattingen over beroepsethiek reflecteren.²⁷ De zittingen van de colleges in de NIP-tuchtspraak zijn niet openbaar, die van de BIG-tuchtcolleges daarentegen wel.

De beroepscode, c.q. het tuchtrecht vormt aldus een richtsnoer voor verantwoord professioneel handelen, dat zo nodig achteraf kan worden getoetst. Voor de positiebepaling legt, naast de rechterlijke vraagstelling, de beroepscode de manoeuvreerruimte van de forensisch gedragskundige aan banden.

De hoedanigheden van de forensisch gedragskundige

De positie die de forensisch gedragskundige in de uitvoering van het onderzoek en bij de presentatie daarvan in het rapport in acht neemt, wordt gekenmerkt door verschillende professionele rollen en daarmee verbonden vereisten, minimaal die van wetenschapper, die van psychopatholoog en van docent.

Als wetenschapper

In het forensisch gedragskundig onderzoek gaat het om toegepast wetenschappelijk onderzoek. Dat noodzaakt, uitgaande van een theoretisch model, i.c. het biopsychosociaal model, tot gebruikmaking van wetenschappelijke methoden, zoals hypothesen toetsing, verificatie en falsificatie, hoor en wederhoor, en meer algemeen nomothetische (dat wil zeggen groepspecifieke) en idiografische (dat wil zeggen casusspecifieke) onderzoeksmethoden. Juist het gegeven dat het in forensisch gedragskundig onderzoek om een N=1 studie, een case study gaat,²⁸ vereist transparantie c.q. nadrukkelijke onderbouwing van de beweringen. Mooij heeft erop gewezen dat het forensisch psychiatrisch onderzoek vanwege de casusspecifieke geaardheid tot de psychiatrie als geesteswetenschap behoort. Daarin, dat casusspecifieke, stemt zij overeen met en stemt zij af op de strafrechtspleging en daaraan ontleende vraagstelling.²⁹

In het forensisch gedragskundig onderzoek wordt met behulp van wiskundige, statistische c.q. actuariële methoden een bijdrage geleverd aan de diagnostiek en risico-inschatting. Psychometrische instrumenten maken deel uit van het forensisch psychologisch onderzoek. Zulke bevindingen uit testpsychologisch onderzoek zijn sterk afhankelijk van statistische en kwantitatieve methoden, die geënt zijn op een abstractie en reductie van de werkelijkheid.

Daarnaast wordt zowel in de rapportage pro Justitia als ten tijde van de behandeling van bijvoorbeeld ter beschikking gestelden gebruik gemaakt van

27 Beroepscode voor psychologen, 2007.

28 Zie Gillham, 2000, p. 8 voor het verschil in 'quasi natural sciences' versus 'quasi judicial sciences'.

29 Mooij, 2006.

risicotaxatie-instrumenten, bedoeld om de inschatting en weging van risico's van recidive in de schatten en te objectiveren. Zoals de naam al suggereert, is de Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders een andere wiskundige verworvenheid, gebaseerd op internationale afspraken tussen gedragskundigen met nauw omschreven criteria voor eenduidige toepassing. In strikte zin gaat het niet om een diagnose maar veeleer om een classificatiesysteem, maar toch is de DSM-IV-classificatie in de jaren negentig ook in de forensisch psychiatrische en psychologische rapportages opgenomen, onder meer om de onderlinge verstaanbaarheid tussen gedragskundigen te bevorderen en om research te vergemakkelijken.

Als psychopatholoog

De psycholoog, psychiater of pedagoog functioneert in het forensisch gedragskundig onderzoek niet als hulpverlener, maar als diagnosticus, als psychopatholoog.

Drie terreinen zijn voor het onderzoek van de psychopatholoog van betekenis, namelijk de actuele psychische conditie van onderzochte, diens biografie en diens conditie ten tijde van het ten laste gelegde. In vervolg hierop rijst de vraag of de psychische stoornis, voor zover deze is aangetroffen, doorwerkt in het ten laste gelegde. Als zodanig is de psychische stoornis, voor zover aanwezig, forensisch gedragskundig maatgevend voor zowel de bepaling van de toerekeningsvatbaarheid alsook voor het gevaar voor herhaling. Zo richt de forensisch psychopatholoog zich op drie verschillende stadia van iemands bestaan: de biografie, de actualiteit en de episode van het ten laste gelegde. In vervolg hierop is nog een uitspraak te doen over de psychische conditie die aan de kans op herhaling kan bijdragen.

De psychopatholoog zal in het onderzoek gebruik maken van verschillende methoden en meerdere bronnen. Daarbij is het gedrag van de onderzochte, forensisch gedragskundig gezien, steeds cruciaal: 'Actions speak louder than tests or images'.³⁰

Als docent

Met het versturen van het rapport is de forensisch gedragskundige nog niet klaar. Geruime tijd later kan de deskundige worden opgeroepen zijn rapport ter terechtzitting toe te lichten. Door de tijd die sinds het onderzoek zelf verstreken is, vereist de voorbereiding op de rechtszaak veel tijd. Om goed beslagen ten ijs te komen, moet de deskundige niet alleen zijn rapport kennen, maar ook het dossier van de betreffende zaak paraat hebben.

Eerder ben ik al uitvoerig ingegaan op het onderwijs in de forensische psychiatrie.³¹ De nadruk van het betoog lag daarbij op het onderwijs in het universitair curriculum zoals dat in Nederland door praktiserend gedragskundigen wordt verzorgd binnen voornamelijk juridische, maar ook sociale en medische faculteiten. Daarnaast krijgt het onderwijs gestalte in postacademisch

30 Zie onder meer Mandavilli, 2006.

31 Koenraadt, 1990.

onderwijs en in stages en assistentschappen, waar de praktijk van professionele begeleiding wordt voorzien. Eigen aan de positie van de ervaren professional is immers dat hij bijdraagt aan de scholing van jongere collega's en aldus coacht en know how overdraagt. Maar de educatie gaat nog verder.

Om zijn taak als forensisch deskundige uit te voeren, is de gedragskundige regelmatig aanwezig ter terechtzitting en wel om zijn rapport toe te lichten en om gerezen vragen van de verschillende procespartijen te beantwoorden. Brodsky wijst op de rol van de getuige deskundige als die van een 'master teacher'.³² De klinische setting verschilt van de academische setting en die onderscheiden zich weer van de rechtszaal.³³

Terwijl de alerte en kritische geest van studenten in de collegezaal wel voor verbetering vatbaar is, biedt de rechtszaal een toneel waar deze instelling eigen is aan de rol van de procespartijen. Dat geldt voor het Angelsaksische common law-systeem nog meer dan voor het Nederlandse strafrechtelijk systeem. Als noodzakelijk voor goed onderricht door de getuige deskundige beschouwt Brodsky: dynamische communicatie, stijl van presenteren die ingaat op anderen, heldere communicatie, en authenticiteit over wie je als wetenschapper of professional bent.³⁴

Het vermogen goed te onderwijzen en om efficiënt en overtuigend als getuige deskundige op te treden, is de gedragskundige niet aangeboren, maar kan verder worden ontwikkeld, waarbij onderwijservaring in de collegezaal het optreden ter terechtzitting kan vergemakkelijken.

Als medicus of zoals een medicus

Een arts als deskundige in strafzaken is strikt genomen geen arts, 'geen geneesheer', maar patholoog, en bij psychische afwijkingen psychopatholoog. Deze psychopatholoog onderzoekt iemand om een rechterlijke autoriteit antwoord te geven op diens vragen. De vraagstelling is zijn *lex suprema*, aldus Nieboer.³⁵ De rol van (getuige) deskundige zet hier zelfs enkele beroepsnormen van de arts opzij. De eed van gerechtelijk deskundige prevaleert hier boven de eed van

32 Brodsky, 1999, p. 52-55.

33 In 1990 wees ik op de parallel tussen het forensisch psychiatrisch onderwijs en het optreden ter openbare terechtzitting en onlangs vergeleek ik de situatie van de rechtszaal met die van de spreekkamer (respectievelijk Koenraadt, 1990, p. 102; 2008, p. 16-18).

34 1. *Dynamic communication*. Static presentation of findings leave to the jury and occasionally the judge the burden of making the content meaningful. 2. *Styles of relating on the stand that involve the audience*. Some witnesses have the impact of a bag of concrete mix. They need other ingredients to be useful. Ineffective witnesses teachers are so wrapped up in themselves and their results that they do not connect with the court room audience. Unwrapping one's knowledge with the pleasure and adventure of unwrapping holiday gifts permits the jury to feel they are part of what is happening. 3. *Clear communication*. It is not necessary to employ the academic tool of using eight elegant words when one dear, simple word will do. If it is not understood, most of the time it will not be accepted. I say 'most of the time' because sometimes cases come up in which no juror can truly understand the complexity of the issues. 4. *Authenticity about who you are as a scientist or professional*. Witnesses who are bad teachers strain to be something they are not, and find that courtroom pressures misshape them. For all of the above advice about what to do, the overriding rule is to seek ways to be on the witness stand that present you at your natural best (Brodsky, 1990, 53-54).

35 Nieboer, 1970, p. 126.

Hippocrates,³⁶ zoals treffend te zien is in de omgang met geheimhouding. De geheimhouding van de spreekkamer geldt immers niet steeds in de rechtszaal.

Het medisch model van de arts-patiënt-relatie heeft in andere branches navolging gevonden, zeker in de geestelijke gezondheidszorg. Ook in het forensisch gedragskundig onderzoek. Hier onderscheidt de psychiater zich als arts van de sociaal wetenschapper, i.c. de psycholoog of pedagoog. Bij het multidisciplinair onderzoek zal zich een taakverdeling tussen psychiater en psycholoog aftekenen, waarbij de psychiater de somatische c.q. medische aspecten, inclusief het terrein van de psychofarmaca voor zijn rekening neemt, terwijl de psycholoog meer toegerust is voor het terrein van het psychometrisch instrumentarium.

Cruciale eigenschappen van de forensisch gedragskundige

Na de bespreking van deze professionele rollen blijft de vraag over welke persoonlijke eigenschappen de forensisch psycholoog en psychiater zouden moeten beschikken.

Nieuwsgierigheid

Gedragskundig onderzoek pro Justitia vereist van de onderzoeker een duidelijke mate van belangstelling voor het psychisch functioneren van anderen, met daarbij een speciaal accent op deviant gedrag of dat nu psychisch afwijkend, strafrechtelijk en/of (sub)cultureel grensoverschrijdend gedrag betreft. Een gezonde professionele en menselijke belangstelling fungeert hier als een noodzakelijk kenmerk voor de forensisch gedragskundige.

Overigens, ook al wordt het forensisch gedragskundig interview gerechtvaardigd door een rechterlijke opdracht, dan nog zijn er wel grenzen van betamelijkheid aan de indringendheid van de vragen die aan de onderzochte worden gesteld.³⁷

Verbazing

Hoewel de ervaren forensisch gedragskundige niet zo snel van verbazing van zijn stoel valt, zal hij op het grensvlak van strafrecht en geestelijke gezondheidszorg de per casus onder de procespartijen gerezen verbazing moeten kunnen begrijpen en eventueel wegnemen. Met het uitvoeren van het gedragskundig onderzoek en het beantwoorden van de rechtelijke vragen wordt bij het uitbrengen van een forensisch gedragskundig rapport³⁸ tegemoet gekomen aan de rechterlijke verbazing, zij het dat die daarmee niet altijd zal zijn verdwenen. De ernst van het ten laste gelegde, het bizarre van de uitvoering ervan, het

36 Overdiep, 1985; Ten Have et al., 2008, p. 53-54.

37 Van Soest (2007) beweerde in de bespreking van haar interviews met biografen: 'Zelden bracht ik iemand in verlegenheid met een vraag, en natuurlijk schaamde niemand zich voor het ongegeneerd rondspitten in andermans leven.'

38 Voor zover daarin het ten laste gelegde gedragskundig wordt uitgelegd als het gevolg van de doorwerking van een bepaalde psychische stoornis.

oninvoelbare van de daad, het vreemde of zonderlinge van de verdachte kunnen de verwondering blijven beheersen.

Ook in het straf(proces)recht is het verbazingscriterium een belangrijk fenomeen, bij uitstek bij de eis tot strafmotivering.³⁹ Waar er een hiaat bestaat tussen enerzijds de overeenstemming met de ernst van het feit, de omstandigheden waaronder het is begaan en de persoonlijke omstandigheden van de verdachte en anderzijds de opgelegde sanctie, is als gevolg van de gerezen verbazing nadere uitleg en motivering vereist. Corstens spreekt in dit verband van verbazing als een 'jurisprudentieel vangnet' en suggereert daarmee dat het gaat om een criterium als sluitpost. In de forensisch gedragskundige bagage daarentegen behoort verbazing mijn inziens tot de noodzakelijke basiskwalificaties waarover deze deskundige moet beschikken.

Sensitiviteit en empathie

De onderzoekend forensisch gedragskundige zal, enigszins anders dan in de hulpverlening, in het contact met onderzochte een neutrale, onafhankelijke en onpartijdige positie moeten innemen. Hij zal daarin niet zozeer een hulpverlenerrol aannemen, gericht op de noodzakelijke zorg voor de patiënt, maar veeleer neutraliteit nastreven, hetgeen maatgevend is voor de attitude van de onderzoeker in het onderzoeksproces. Zo zal hij ook buiten kwesties van bewijs moeten blijven. Hij zal moeten beschikken over een psychische stabiliteit en ruime sociale vaardigheden. In het onderzoek, evenals in de psychotherapie, zal hij maximale toenadering met behoud van distantie dienen te betrachten.

Evenals bij psychologische tests wordt van de forensisch gedragskundige verlangd dat hij van degenen die aan een aandoening lijden een zo groot mogelijk aandeel weet op te sporen en dat het aandeel van degenen die niet aan een aandoening lijden en als zodanig wordt onderkend eveneens zo groot mogelijk is.⁴⁰ De sensitiviteit veronderstelt van de gedragskundige in het contact onder meer receptieve openheid c.q. ontvankelijkheid, waarnemingsvermogen, alertheid en kennis om het gedrag van de onderzochte zonder vooroordeel of stereotype te kunnen waarderen. De empathie verwijst naar het vermogen zich te kunnen verplaatsen in de leef- en belevingswereld van de onderzochte. Deze kwaliteiten worden nog meer op de proef gesteld wanneer de onderzochte van andere etnische afkomst is dan de onderzoeker.⁴¹

Prudentie

Van de gedragskundige mag worden verwacht dat hij goed geïnformeerd, weloverwogen en met wijsheid te werk gaat en aldus beslissingen neemt. Over

39 Jörg & Kelk, 2001, p. 282; Corstens, 2008, p. 741. Zie ook Van Hattum in deze bundel, p. 145-147.

40 Methodologisch worden hier wel eisen gesteld als sensitiviteit, specificiteit, predictieve waarde van een positief onderzoeksresultaat, predictieve waarde van een negatief onderzoeksresultaat, efficiëntie, percentage fout-positieven en percentage fout-negatieven.

41 Tseng et al., 2004, p. 33-36 onderscheiden bij transcultureel gedragskundig onderzoek als noodzakelijke eigenschappen 'cultural sensitivity', 'cultural knowledge', 'cultural empathy' en oog voor 'culturally relevant interactions'.

de centrale plaats van de prudentie in de forensische psychiatrie en psychologie laat ik Mooij nog een keer aan het woord.⁴²

‘Met het oog hierop zijn, bij de weging van de ernst van de stoornis en van de doorwerking hiervan in het feit, een grote mate van voorzichtigheid en zorgvuldigheid geboden: vereist is prudentie. De bevindingen die tot de aanname van een stoornis leiden, dienen zo veel mogelijk geobjectiveerd te worden en de schets van de doorwerking in het feit dient doorzichtig te zijn en samenhang te tonen. De prudentie wordt gemeten aan de criteria van objectiviteit, inzichtelijkheid en coherentie. Zo leidt de vereiste vorm van prudentie naar een eigen vorm van “evidentie”, die verschilt van de evidentie die gegeven is met de vaststelling van een codeerbare stoornis of van een statistisch verband. Er is naast een op statistiek gebaseerde vorm van evidentie (“evidence based medicine”), ook een “prudentiële vorm van evidentie”. Deze sluit aan bij het conceptuele schema dat in de rechtspraak gehanteerd wordt, met daarin de begrippen van handeling, verantwoordelijkheid en vrijheid. De prudentie, die leidt tot een voorstel aangaande de toerekeningsvatbaarheid, is op deze wijze onderdeel van de strafrechtelijke prudentie ofwel jurisprudentie. De vereiste zekerheid ligt niet in de orde van een strikt bewijs, zoals het geval is bij de bewezenverklaring van een tenlastelegging, maar in de orde van aannemelijkheid met in achtname van de criteria van objectiviteit, inzichtelijkheid en coherentie.’

Het gaat bij prudentie om verstandige voorzichtigheid, en daarmee om het beschikken over en het werken aan oordeelsvermogen.⁴³

Vermogen tot introspectie

Juist de ernst en indringendheid van de zaken die de forensisch gedragskundige krijgt voorgelegd, kunnen hem soms bepaald niet onberoerd laten. De nabijheid van de verdachte en zijn beweegredenen en tragiek, de soms gedetailleerde gruwelijkheid van het proces-verbaal en de mogelijke complexiteit van de diagnostiek stellen de onderzoeker nogal eens op de proef, zowel emotioneel als intellectueel; zowel professioneel als persoonlijk. Zelfkennis en zelfreflectie zijn daarbij van groot belang om fenomenen van overdracht en tegenoverdracht voldoende waar te nemen en te verdisconteren. Intervisie, supervisie en permanente educatie vormen daarbij nuttige hulpmiddelen om de waarneming te scherpen. Als zodanig staan de hier genoemde eigenschappen, waarover de forensisch gedragskundige moet beschikken, haaks op verschijnselen zoals ‘eelt op de ziel’ en afstomping. Daarnaast is een zekere mate van relativiseringsvermogen onontbeerlijk om de onderzochte steeds serieus te blijven nemen.

Tot slot

Met gebruikmaking van verschillende rollen en in onderscheiden professionele hoedanigheden draagt de forensisch gedragskundige bij aan een genuanceerd

42 Mooij, 1989; 1998. Hoezeer het een centraal thema is in zijn taakopvatting van de forensisch psychiater en psycholoog klinkt door in titel en inhoud van zijn rede *Prudentie en evidentie* bij zijn afscheid in april 2009 als hoogleraar forensische psychiatrie aan de Universiteit Utrecht.

43 Zie ook de bijdrage van Procee in deze bundel, p. 53-59.

beeld van de persoon van de verdachte, dat onder het huidige getij van 'evidence based' werken in de psychiatrie onder druk staat. Waar diagnoses en delicten sociale constructen zijn,⁴⁴ die een zeker maatschappelijk en professioneel draagvlak hebben, is de professionele verantwoordelijkheid van de forensisch gedragskundige zwaar, juist in zaken waar bij de onderzochte persoon gemotiveerd enigerlei verband tussen diagnose (in de zin van psychische stoornis, voor zover aanwezig) en delict (voor zover bewezen) wordt gelegd.

Het betoog is een impliciet pleidooi voor multidisciplinariteit, waarin Antoine Mooij, niet alleen de grondslagen van de forensische psychiatrie en psychologie nader uitwerkte voor een op menselijke maat toegesneden rapportage pro Justitia, maar ook een betrokken en erudiet inspirator bleek om de schakering van 'de persoon als verdachte' te blijven zien in 'de verdachte als persoon'.

Literatuur

- Baggerman, A. & R. Dekker (red.), *Egodocumenten: nieuwe wegen en benaderingen. Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 1 (2004) 4, p. 1-160.
- Beek, D.J. van, *De delictscenarioprocedure bij seksueel agressieve delinquenten*, Deventer: Gouda Quint 1999, diss. UvA.
- Berkel, K. van, *E.J. Dijksterhuis. Een biografie*, Amsterdam: Bakker 1996.
- Bohlmeijer, E., L. Mies & G. Westerhof (red.), *De betekenis van levensverhalen. Theoretische beschouwingen en toepassingen in onderzoek en praktijk*, Houten: Bohn, Stafleu van Loghum 2007.
- Brodsky, S.L., *The Expert Witness*, Washington: APA 2003.
- Corstens, G.J.M., *Het Nederlandse strafprocesrecht*, Deventer: Kluwer 2008, vijfde druk.
- Dane, J. & H. Renders (red.), *Biografie en psychologie*, Amsterdam: Boom 2007.
- Duits, N. & W. van Kordelaar, Deskundige, let op uw deskundigheid. De psycholoog, de psychiater en het strafproces, *Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, 62 (2007) 7/8, p. 597-611.
- Freidson, E., *Profession of Medicine. A study of the sociology of applied knowledge*, New York: Harper & Row 1970.
- Groen, H. & M. Drost (red.), *Handboek Forensische Geestelijke Gezondheidszorg*, Utrecht: De Tijdstroom 2003.
- Haffmans, Ch., *De berechting van de psychisch gestoorde delinquent. Handleiding voor juristen bij vraagstukken op het raakvlak van strafrecht en psychiatrie*, Arnhem: Gouda Quint 1989, diss. UvA.
- Have, H.A.M.J., R.H.J. ter Meulen & E. van Leeuwen, *Medische ethiek*, Houten: Bohn Stafleu, Van Loghum 2008, tweede herziene druk.
- Heilbrun, K., *Principles of Forensic Mental Health Assessment*, New York: Kluwer 2001.
- Heilbrun, K., Th. Grisso & A. Goldstein, *Foundations of Forensic Mental Health Assessment*, New York: Oxford University Press 2009.
- Gillham, B., *Case Study Research Methods*, London/New York 2000.
- Jörg, N. & C. Kelk, *Strafrecht met mate*, Deventer: Kluwer 2001, elfde druk.

44 Freidson, 1980, p. 187-291; Gillham, 2000, wijst erop dat in de 'quasi natural sciences' de nadruk ligt op het construeren van evidence.

- Kelk, C., Liaisons dangereuses. De invloed van de juridisering op de verhouding tussen psychiatrie en strafrecht, in: C. Kelk, F. Koenraadt & A.W.M. Mooij (red.), *Harmonie en tegenspraak. Gedragkundige en rechtsgeleerde opstellen over psychiatrie en strafrechtstoepassing aangeboden aan F.H.L. Beyaert*, Arnhem: Gouda Quint 1990, p. 19-45.
- Kelk, C., *De menselijke verantwoordelijkheid in het strafrecht*, Arnhem: Gouda Quint 1994.
- Koenraadt, F., Onderwijs in onderzoek, in: C. Kelk, F. Koenraadt & A.W.M. Mooij (red.), *Harmonie en tegenspraak*, Arnhem: Gouda Quint 1990, p. 95-116.
- Koenraadt, F., *Ouderdoding als ultiem delict*, Deventer: Gouda Quint 1996, Pompe Reeks deel 21, diss. UU.
- Koenraadt, F., *De centrale positie van grensgevallen*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2008, Pompe Reeks deel 48, oratie UU.
- Kröber, H.-L., D. Dölling, N. Leygraf & H. Saß (Hrsg.), *Handbuch der Forensischen Psychiatrie. Strafrechtliche Grundlagen der Forensischen Psychiatrie*, Darmstadt: Steinkopf 2007, Band 1.
- Mandavilli, A., Actions speak louder than images, *Nature* 444 (2006), p. 664-665.
- Marle, H.J.C. van, P.A.M. Mevis & M.J.F. van der Wolf (red.), *Gedragkundige rapportage in het strafrecht*, Deventer: Kluwer 2008.
- Mooij, A.W.M., De antropologische vraagstelling binnen de psychiatrie, *Tijdschrift voor Psychiatrie* 26 (1984), p. 199-211.
- Mooij, A.W.M., Het antropologisch aspect van de forensische psychiatrie, *Tijdschrift voor Psychiatrie* 26 (1984), p. 724-735.
- Mooij, A., *Psychiatrie, recht en de menselijke maat. Over verantwoordelijkheid*, Amsterdam: Boom 1998.
- Mooij, A., *Psychoanalytisch gedachtegoed. Een modern perspectief*, Amsterdam: Boom 2002.
- Mooij, A.W.M., *Toerekeningsvatbaarheid. Over handelingsvrijheid*, Amsterdam: Boom 2004.
- Mooij, A.W.M., *De psychische realiteit. Psychiatrie als geesteswetenschap*, Amsterdam: Boom 2006.
- Nieboer, W., *Aegroto Suum. De toerekening in het strafrecht bij psychische afwijkingen*, Meppel: Boom 1970, diss. RUG.
- Overdiep, G., De betekenis van ons eedsgebaar, in: J.W. Reicher et al. (red.), *Verantwoordelijk voor mensen*, Arnhem: Gouda Quint 1985, p. 145-171.
- Puttelaar, Ch.L. van den, Verdediging en gedragkundige rapportage, in: J.W. Fokkens et al. (red.), *Overheid en patiënt. Ontwikkelingen in de forensische psychiatrie*, Arnhem: Gouda Quint 1993, p. 127-133.
- Richters, J.M., *De medisch antropoloog als verteller en vertaler*, Heemstede: Smart 1991, diss. VU.
- Soest, M. van, Het onbeschaamd geschrijf, *Biografie Bulletin*, najaar 2007, p. 14-18.
- Steinmetz, S.R., *Gesammelte Kleinere Schriften zur Ethologie und Sociologie*, deel 3, Groningen 1935.
- Tseng, W.-S., D. Matthews & T.D. Elwyn (eds.), *Cultural Competence in Forensic Mental Health*, New York/Hove: Brunner-Routledge 2004.
- Verbeek, E. *Arthur Rimbaud. Een pathografie*, Amsterdam: Swets & Zeitlinger 1957, diss.
- Wertham, F., *Dark Legend. A study in murder*, New York, Duell, Sloan and Pearce, 1941 (Ned. vert.: *Donkere legende. Een psychiatrische gevalstudie*, Amsterdam: Candide 1991).